

Київський університет імені Бориса Грінченка

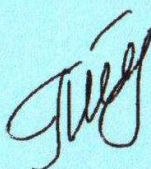
МАЛКОВИЧ МИРОСЛАВА МИХАЙЛІВНА

УДК 159.922.73:159.922.1

**ОСОБЛИВОСТІ РОЛЬОВОЇ АМБІВАЛЕНТНОСТІ БАТЬКІВ ЯК
ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНИХ УЯВЛЕНЬ
ХЛОПЧИКІВ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2015

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор
Гоян Ігор Миколайович,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»,
декан філософського факультету.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Біла Ірина Миколаївна,
Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН
України, старший науковий співробітник
лабораторії психології творчості;

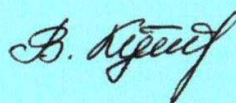
кандидат психологічних наук, доцент
Савченко Юрій Юрійович,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
заступник директора з науково-педагогічної та
соціально-гуманітарної роботи Педагогічного
інституту.

Захист відбудеться 16 листопада 2015 року о 12 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.133.04 у Київському університеті імені Бориса Грінченка за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Маршала Тимошенка, 13-б.

Автореферат розісланий “___” жовтня 2015 року.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.П. Кутішенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В сучасних умовах відбувається трансформація сімейних цінностей та виховних стратегій. Зростання кількості неповних сімей зумовлює відсутність статевотипових моделей ідентифікації та тенденції до уніфікації статі (спостерігається зростання кількості фемінінних хлопчиків і маскулінних дівчаток). Низька гендерна освіченість батьків (родителів) негативно позначається на гендерному самовизначенні хлопчиків дошкільного віку. З огляду на це дослідження проблематики формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку в умовах рольової амбівалентності батьків зумовлює інтерес як в практичному, так і в теоретичному аспектах.

Особливості формування гендерних уявлень у дітей дошкільного віку висвітлено в працях психологів, зокрема окремі аспекти гендерної соціалізації дошкільників розглядалися в працях Ш. Берн, Б. Вайтінги, Е. Еріксона, В. Кагана, О. Кікінежді, І. Кльоциної, М. Клейна, Я. Коломинського, Х. Мелтсаса, Х. Мосс, С. Оксамитної, С. Томпсона та ін. У наукових доробках зазначених учених розкрито узагальнений образ маскулінності, фемінінності, андрогінності, статевої недиференційованості, які засвоюються дитиною в процесі гендерної соціалізації. Зокрема, деякі автори вказують на пріоритетну роль ідентифікації у гендерному становленні хлопчиків дошкільного віку (Л. Кольберг, І. Кон, І. Кльоцина, Н. Обозов, Т. Парсонс, Л. Попова, З. Фрейд, К. Хорні); імітації й наслідування (А. Бандура, П. Массен), спрямування, моделювання, самовизначення, самоприйняття й саморефлексії (Т. Говорун, О. Кікінежді); когнітивного дисонансу (В. Каган); соціального конструювання (І. Гофман, Д. Кахилл, І. Кльоцина); статевої диференціації (С. Мартін, М. Хелверсон).

Результати теоретичного аналізу засвідчують, що сучасні соціально-економічні умови життя української родини зумовлюють існування в свідомості людей різновекторних думок про рольову амбівалентність батьків (родителів) як чинника формування гендерних уявлень дітей дошкільного віку. Рольова амбівалентність батьків (родителів) здійснює як конструктивний, гармонійний, так і деструктивний, розбалансований вплив на формування гендерних уявлень дітей дошкільного віку. Варто відзначити, що материнську амбівалентність як необхідну складову психічного розвитку жінки, досліджували К. Абрахам, М. Клейн, Р. Ковард, Г. Салліван, Е. Фромм та ін.; рух до досконалості – Р. Паркер; основу взаємин матері та дитини – Д. Віннікот; динамічний досвід конфлікту – Т. Зелінська. Батьківська амбівалентність вивчалася у контексті взаємозв'язку з маскулінністю (Д. Віткін, Т. Зелінська, І. Кон, О. Кононко, Ф. Парсонс, Н. Чодороу та ін.); як об'єкт для ідентифікації – Ш. Берн, В. Каган, І. Кон, Е. Форестер, З. Фрейд.

Поза увагою дослідників залишилося питання впливу рольової амбівалентності батьків (родителів) на формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку. Нез'ясованими є змістові характеристики рольової амбівалентності батька та матері, які мають беззаперечний вплив на формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку.

З урахуванням зазначеного, темою дисертаційного дослідження обрано **«Особливості рольової амбівалентності батьків як чинник формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри загальної та клінічної психології ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» в межах науково-дослідної теми «Інноваційні психотехнології сприяння особистісному благополуччю» (державний реєстраційний номер 0112U001020). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради ДВНЗ «Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника» (протокол № 3 від 28.10.2008 р.), уточнено на засіданні вченої ради ДВНЗ «Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника» (протокол № 10 від 30.10.2012 р.) та узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 9 від 27.11.2012 р.).

Мета дослідження – здійснити теоретико-емпіричне вивчення особливостей формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку під впливом рольової амбівалентності батьків (родителів).

Згідно з метою визначено **завдання** дослідження:

1. Здійснити аналіз теоретичних підходів до формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку під впливом рольової амбівалентності батьків (родителів).
2. З'ясувати психологічні особливості рольової амбівалентності батьків (родителів) як чинника формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку.
3. Емпірично дослідити вплив рольової амбівалентності батьків (родителів) на формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку.
4. Розробити та апробувати програму оптимізації рольової амбівалентності батьків (родителів) як чинника гендерного розвитку хлопчиків дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – гендерні уявлення хлопчиків дошкільного віку.

Предмет дослідження – рольова амбівалентність батьків (родителів) як чинник формування гендерних уявлень у хлопчиків дошкільного віку.

Теоретико-методологічна основа дослідження полягає в системному підході, який визначає психологічні явища і процеси у їх взаємозумовленості та взаємозв'язку (О. Балл, Б. Ломов, С. Максименко, В. Мерлін); принципі системності (Г. Костюк, С. Максименко, О. Леонтьєв); наукових ідеях про закономірності розвитку дітей дошкільного віку (І. Біла, І. Гоян, Л. Венгер, Л. Виготський, Л. Ельконін, Н. Дятленко, Л. Заграй, А. Кошелева, В. Кузьменко, В. Мухіна, О. Петрунько, Т. Піроженко, Н. Побірченко, Ю. Савченко, О. Сергєєнкова, В. Юрченко); концепціях формування гендерної ідентичності в дошкільному віці (В. Каган, І. Кон, Я. Коломінський, Т. Рєпіна); положеннях про механізм ідентифікації у формуванні гендерних уявлень особистості (Б. Вайтінги, І. Гофман, Д. Кахилл, І. Кльоцина, Л. Кольберг, І. Кон, Н. Обозова, Л. Попова); психологічних концепціях про вплив сімейних стосунків на формування особистості дошкільника (Л. Божович, О. Запорожець, І. Кон, С. Ладивір, В. Москалець, Т. Піроженко, Г. Радчук); теоретичних положеннях про особливості феномену амбівалентності (Т. Зелінська, Г. Крістал, А. Маслоу).

Для вирішення завдань і досягнення поставленої мети було застосовано комплекс **методів** наукового дослідження: *теоретичні* (аналіз, синтез, індукція, абстрагування, узагальнення, систематизація, логіко-теоретичне моделювання) для

визначення теоретично-методологічних основ вивчення особливостей рольової амбівалентності батьків як чинника формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку; *емпіричні* (опитування, спостереження, психолого-педагогічний експеримент, бесіди, тестування, інтерв'ю, анкети, проєктивні методики) для визначення психологічних особливостей рольової амбівалентності батьків (родителів) та дослідження впливу рольової амбівалентності батьків (родителів) на формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку; *математичне оброблення даних*: факторний аналіз з метою визначення змістових характеристик стилів сімейної взаємодії, кореляційний аналіз, що уможливив виокремлення значущих кореляційних зв'язків між особливостями рольової амбівалентності батьків (родителів). Математична обробка статистичних даних здійснювалися за допомогою комп'ютерної версії статистичних програм SPSS 13.0.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося впродовж 2008–2012 років на базі дошкільних навчальних закладів: «Лісова казка» с.м.т. Ворохти Яремчанської міської ради Івано-Франківської області, «Ліщинка» с. Татарова Яремчанської міської ради Івано-Франківської області, «Гірський струмочок» м. Яремча Івано-Франківської області, № 274 Дніпровського району м. Києва. Дослідженням охоплено 396 осіб: 196 дітей, з яких – 96 хлопчиків і 100 дівчаток віком 5-6 років; 200 сімей (100 – матерів і 100 – батьків). Для вирішення завдань дослідження було проведено констатувальний і формувальний експеримент. На констатувальному етапі експерименту було створено дві експериментальні групи: I група – дошкільники 5-6 років, 96 – хлопчиків та 100 дівчаток ($n = 196$); II група – батьки, які виховують дітей дошкільного віку ($n = 200$). Формувальний етап експерименту охопив 25 сімей (25 матерів, 25 батьків), 25 дітей-хлопчиків старшого дошкільного віку. Контрольну групу склали 25 сімей (25 дітей-хлопчиків старшого дошкільного віку, 25 матерів, 25 батьків).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що: *вперше* визначено особливості материнської амбівалентності, зокрема: залежність – автономність, дратівливість – внутрішній спокій, надмірна турбота – байдужість, побоювання образити – надмірна суворість, домінування матері – несамотійність матері, конфліктність – ухиляння від конфліктів, тривожність – емоційна стабільність; виокремлено специфіку батьківської амбівалентності: доброзичливість – агресивність, ніжність – брутальність, любов – ненависть, турбота, емоційна підтримка – відстороненість, внутрішній спокій – дратівливість, побоювання образити – надмірна суворість, ухиляння від конфлікту – конфліктність, активна позиція у вихованні – байдужість, автономність – залежність від сім'ї; *уточнено* критерії гендерних уявлень дітей дошкільного віку (відсутність – наявність гендерних уявлень у дошкільників, відповідність – невідповідність гендерних уявлень дитини щодо її статі, прийняття – неприйняття власної статі), які визначають сформованість гендерних уявлень дітей дошкільного віку (дифузний, фрагментарний, сформований); *набули подальшого розвитку* положення про вплив рольової амбівалентності батьків (родителів) на формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку.

Практичне значення результатів дослідження полягає в розробленні та апробації програми оптимізації рольової амбівалентності батьків як чинника

формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку, яка може бути використана викладачами вищих навчальних закладів у процесі викладання навчальних дисциплін «Дошкільна психологія», «Психологія сім'ї», «Вікова та педагогічна психологія», а також у процесі підготовки завдань для проходження студентами психодіагностичної та психокорекційної практики у дошкільних навчальних закладах. Розроблена програма оптимізації рольової амбівалентності батьків буде корисною для психологів дошкільних навчальних закладів при здійсненні корекційної та профілактичної роботи з батьками, які виховують хлопчиків дошкільного віку. Використання програми «Гармонійний розвиток хлопчиків дошкільного віку», спрямованої на розширення гендерних уявлень, буде актуальною для вихователів та психологів дошкільних навчальних закладів у корекційній і розвивальній роботі з дітьми дошкільного віку.

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** у навчально-виховний процес дошкільних навчальних закладів України: «Лісова казка» с.м.т. Ворохти Яремчанської міської ради Івано-Франківської області (довідка № 56/2 від 18.11.2012 р.); «Ліщинка» с. Татарова Яремчанської міської ради Івано-Франківської області (довідка № 15/01 від 11.05.2013 р.); «Гірський струмочок» м. Яремча Івано-Франківської області (довідка № 9 від 17.04.2013 р.); № 274 Дніпровського району м. Києва (довідка № 28-а від 18.03.2013 р.) у навчально-виховний процес ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (довідка № 01-15/03-1220 від 14.08.2015 р.).

Особистий внесок здобувача висвітлено у працях, написаних у співавторстві з І.М. Гояном, автором здійснено аналіз результатів емпіричного дослідження особливостей формування гендерних уявлень в умовах сімейного виховання; висвітлено наукові підходи до проблематики становлення гендерних уявлень хлопчиків у дошкільному віці; виокремлено змістові характеристики рольової амбівалентності батьків.

Апробація результатів дисертації. Основні положення проведеного дослідження було апробовано на міжнародних конференціях: «Сучасна педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень» (Київ, 2015); «Людина та соціум: сучасні проблеми взаємодії (психологічні та педагогічні аспекти)» (Львів, 2015); «Педагогіка та психологія сьогодні: постулати минулого і сучасні теорії» (Одеса, 2015); «Психологія та педагогіка: історія розвитку, сучасний стан та перспективи досліджень» (Одеса, 2015); Всеукраїнській конференції «Актуальні проблеми практичної психології» (Херсон, 2008). Основні результати та висновки дослідження обговорено на щорічних звітних науково-практичних конференціях, методичних семінарах, засіданнях кафедри загальної та клінічної психології ДВНЗ «Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника».

Публікації. Основні положення та результати дисертаційної роботи відображено у 12 наукових публікаціях (7 – одноосібних), з яких 8 – у наукових фахових виданнях України у галузі психології, 2 – періодичних наукових фахових виданнях іноземних держав.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел

(249 найменування, з них – 28 іноземною мовою), 11 додатків. Загальний обсяг дисертації складає 230 сторінок. Основний зміст викладено на 171 сторінці. Робота містить 20 таблиць, 10 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено мету, завдання дослідження, його об'єкт і предмет, методологічні засади, окреслено комплекс методів та методик дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення роботи, подано інформацію про апробацію і впровадження результатів дослідження, їх висвітлення у публікаціях, подано структуру і обсяг дисертаційної роботи.

У першому розділі **«Теоретичні засади формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку в умовах рольової амбівалентності батьків»** проаналізовано вплив сімейного виховання на формування гендерних уявлень дітей дошкільного віку; розкрито особливості становлення гендерних уявлень у хлопчиків дошкільного віку; визначено провідні механізми формування гендерних уявлень особистості в дошкільний період; окреслено рольову амбівалентність батьків (родителів) як один із чинників формування гендерних уявлень дітей дошкільного віку, виокремлено внутрішні суперечності (особливості) батьків (родителів) з дезінтегрованою рольовою амбівалентністю.

Основним підходом до вивчення проблеми формування гендерних уявлень у хлопчиків дошкільного віку визначено статево-рольовий, який передбачав позитивну функцію диференціації статевих ролей (жінки виконують експресивну роль, чоловіки – інструментальну); підкреслював значення взаємодоповнюваності маскулінної ролі фемінінною. Зазначено, що гендерні ролі формуються в процесі гендерної соціалізації, а сім'я – є ближнім середовищем, у якому здійснюється гендерна соціалізація дошкільника.

Встановлено, що у теорії соціального конструктивізму розмежовуються поняття статева (біологічна) і гендерна (соціальна) ідентичність (Е. Гідденс, І. Гофман та ін.). Проте існують теоретичні ідеї щодо взаємодоповнюваності, взаємозалежності та тотожності цих понять. Так, у багатовимірній моделі гендеру (С. Іванченко) гендерна ідентичність тлумачиться як статево-рольова ідентичність, важливе особистісне утворення у структурі статевої самосвідомості, що знаходить свій прояв у відповідних ставленнях і взаємодії, відображає становлення особистості як чоловіка або жінки, що формується в процесі соціалізації.

Узагальнення результатів теоретичного вивчення наукових джерел за темою дисертаційного дослідження дозволяє констатувати, що розмежування понять статевої та гендерної ідентичності є досить умовним, оскільки соціальні стереотипи, що асоціюються з гендером, засвоюються на основі розуміння суб'єктом своєї статевої приналежності та її прийняті – неприйняті. Попри різноманітність у визначенні цих понять, головним є те, що гендерна та статева ідентичність є основою самосвідомості особистості, яка відображає становлення її як чоловіка чи жінки й формується в процесі соціалізації. Сенситивним періодом становлення гендерних уявлень особистості дитини є дошкільний вік, під час якого відбувається

первинна ідентифікація дошкільника з батьками (родителями), формуються гендерні уявлення, тобто первинні знання, що є основою гендерної ідентичності. Вони відображають узагальнений образ маскулінності, фемінності, андрогінності та статевої недиференційованості. Гендерні уявлення засвоюються на когнітивному рівні у вигляді схем, латентних утворень, які є орієнтирами у двоїстому світі чоловічих і жіночих ролей. Формування гендерних уявлень відбувається у процесі гендерної соціалізації, на становлення яких впливають гендерні знання, цінності, ставлення, судження та гендерні стереотипи.

З'ясовано, що становлення гендерних уявлень дітей дошкільного віку відбувається поступово, відповідно до певних вікових етапів (Л. Кольберг, В. Каган, С. Томпсон та ін.). Формування гендерних уявлень протягом дошкільного віку проходить три етапи: маркування гендеру, гендерної стійкості, гендерної незворотності. На кінець дошкільного віку знання про гендерну належність сформовані у всіх дітей. Формування гендерних уявлень у хлопчиків дошкільного віку розгортається у певній послідовності (Т. Говорун, В. Каган, О. Кікінежді, Л. Кольберг, Ю. Савченко). На початковому етапі формування цього процесу дошкільник наслідує модель рольової поведінки батька, згодом у нього формується ставлення до власної гендерної ролі, що ґрунтується на щільному емоційному зв'язку з батьком. Якщо між хлопчиком і батьком існує позитивно забарвлений емоційний зв'язок, то він приймає власну статеву належність, а якщо такий зв'язок відсутній, то дошкільник, зазвичай, не приймає її. Відповідно, у неповних сім'ях, де батько реально чи функціонально відсутній, емоційний зв'язок формується з особою, яка його замінює (вітчим, дідусь тощо). На третьому етапі формування гендерних уявлень у дошкільника виникають гендерні знання. Хлопчик не лише наслідує модель поведінки батька, а вже володіє інформацією про особливості, якими визначається певна стать, відтак формується статева незворотність.

Відтак, формування гендерних уявлень у хлопчиків дошкільного віку відбувається таким чином: дошкільник діє (конативний рівень) – переживає (емотивний рівень) – знає (когнітивний рівень); відповідно до цього формуються гендерні уявлення хлопчиків дошкільного віку, а саме: дифузні, фрагментарні, сформовані.

Зазначено, що провідним соціально-психологічним механізмом формування гендерних уявлень дошкільників є ідентифікація (І. Кон, І. Кльоцина, Н. Обозова), у процесі якої відбувається ототожнення дошкільника з відповідною своїй статі гендерною моделлю, яка є для нього взірцем статево-відповідної чи статево-невідповідної поведінки.

У процесі аналізу визначено, що феномен гендерної ідентифікації розглядається у межах: психоаналітичного (Ф. Тайсон, З. Фрейд та ін.), когнітивного (Л. Кольберг, Д. Мартін, Д. Раблі, Д. Стрегор, Х. Хелверсон та ін.), соціокультурного (В. Васютинський, Т. Говорун, І. Кльоцина, І. Кон та ін.), соціологізаторського (Р. Бейлс, Т. Парсонс) підходів. Встановлено, що сім'я є первинним інститутом гендерної соціалізації (Т. Говорун, П. Горностай, О. Кікінежді та ін.). Сучасна сім'я набуває негативних тенденцій до зміни статусу батьківства через такі чинники, як: неповні та функціонально-неповні сім'ї, умовне виконання ролі батька чи матері

(соціальне сирітство), авторитарне чи занадто ліберальне ставлення до дітей, низька готовність батьків (родителів) до народження дітей.

З'ясовано, що дослідники виокремлюють такі провідні чинники формування гендерних уявлень в умовах сімейного середовища, як: стиль сімейного виховання (Т. Архієреєва, А. Варга, А. Захаров, Е. Маккобі, Е. Счіфер та ін.), роль батька (Д. Віткін, І. Кон, О. Кононко, Н. Чодороу та ін.), тип гендерної ідентичності батьків (О. Вейнінгер, А. Прихожан, М. Ратер та ін.). Вченими (Л. Божович, О. Запорожець, І. Кон, С. Ладивір, Т. Піроженко, Г. Радчук) визначено, що формування родинних стосунків у системі «батьки-дитина» є необхідним компонентом особистісного становлення дитини, розвитку досвіду спілкування між людьми. Визначено роль сім'ї у формуванні особистості дошкільника, що є першочерговою та суттєвою, оскільки саме в сім'ї закладаються як позитивні, так і негативні аспекти майбутнього дорослого життя. Важливим елементом формування особистості дошкільника є гендерний розвиток хлопчика, який здійснюється за допомогою ідентифікації з батьком, його рольовою моделлю (О. Кікінежді, Т. Говорун).

Про значення механізму ідентифікації для сімейної соціалізації дошкільника вказують І. Кон, Л. Попова, Н. Обозова та багато інших. Сучасні дослідники І. Каган і Б. Массен вважають, що хлопчик ототожнює себе з батьком, а дівчинка з матір'ю, якщо ті компетентні, сильні і піклуються про них.

Суттєвим для нашого дослідження було міркування Я. Коломенського, який зазначав, що люди, які оточують дитину, є моделлю статево специфічної поведінки і джерелом інформації про статево роль. Отже, згідно з цими положеннями дитина ідентифікує себе з відповідною своїй статі гендерною моделлю, яка є для неї взірцем статевої поведінки, завдяки якій формуються еталони чоловіка чи жінки. Ідентифікація може бути як ефективною, так і деструктивною, що залежить від таких чинників, як: емоційний зв'язок між дитиною та батьками (родителями), обраний стиль виховання, гендерна ідентифікація самих батьків (родителів), наявність гендерних моделей (повна чи неповна родина), включеність батьків (родителів) у сімейне виховання. Беззаперечним чинником, що впливає на формування гендерних уявлень дітей дошкільного віку, виокремлено стиль сімейного виховання, тобто спосіб, метод виховання, типова для батьків (родителів) система принципів і норм, індивідуальних особливостей впливу на дітей.

Як засвідчив теоретичний аналіз, амбівалентність особистості полягає в гендерних ролях материнства, батьківства, родини. Запорукою щасливого батьківства є принцип гендерного паритету, за якого батько спільно з матір'ю беруть активну участь в особистісному розвитку дитини (А. Адлер, Т. Зелінська, Л. Лук'янченко, А. Маслоу, Ф. Тайсон).

Відповідно до висвітлених ідей рольова амбівалентність батьків (родителів) полягає в існуванні в психіці матері або батька взаємовиключних тенденцій у вихованні дітей. Рольова амбівалентність батьків (родителів) чинить як деструктивний (різні виховні деформації), так і конструктивний (рух до гармонії, досконалості) вплив на особистість.

В емпіричному дослідженні за основу взято на рівні рольової амбівалентності: високий дезінтегрований рівень амбівалентності, який характеризується наявністю суперечностей високої інтенсивності; середній незбалансований рівень

амбівалентності, що означає часткове збалансування суперечливих тенденцій щодо позиції батька чи матері; низький збалансований рівень амбівалентності, який виявляє збалансування протилежних тенденцій (за Т. Зелінською).

Вивчення сутності теорії проблеми уможливило припустити, що рольова амбівалентність батьків (родителів) визначає гармонійні або дисгармонійні тенденції у формуванні гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку.

У другому розділі **«Емпіричне дослідження впливу рольової амбівалентності батьків на формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку»** обґрунтовано програму констатувального етапу дослідження впливу рольової амбівалентності на формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку; розкрито особливості рольової амбівалентності батьків (родителів); виокремлено моделі рольової амбівалентності батьків; проаналізовано виявлені за допомогою емпіричних методів дослідження змістові характеристики батьківської та материнської ідентичності та стилю сімейного виховання як детермінант формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку; виявлено психологічні особливості їх формування.

Констатувальний етап дослідження здійснювався в межах трьох блоків: «Змістові характеристики рольової амбівалентності батьків», «Особливості сімейної взаємодії та їх роль у становленні гармонійної особистості дошкільника» і «Гендерні уявлення дітей дошкільного віку».

На етапі констатувального експерименту створено дві експериментальні групи: I група – дошкільники 5-6 р., 96 – хлопчиків та 100 дівчаток ($n = 196$); II група – батьки, які виховують дітей дошкільного віку ($n = 200$), застосовано комплекс психодіагностичного інструментарію, що охоплював методику «Материнська амбівалентність особистості» Т. Зелінської, методику «Хто Я» М. Куна, Т. Макпартленда, опитувальник «Наскільки ви універсальні» С. Бем, опитувальник PARI – які спрямовані на виявлення особливостей рольової амбівалентності батьків (родителів). Для визначення особливостей сімейної взаємодії та її ролі у формуванні гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку використано опитувальник «PARI», проєктивну методику «Малюнок сім'ї», нарративно-ігрову методику «Наш вихідний день». Також застосовано анкету статево-рольових стереотипів Г. Гейманса, опитувальник «Якості» А. Палія, методику В. Кагана, нарративно-ігрову методика «Улюблена іграшка», нарративно-ігрову методика «Улюблений казковий герой», спрямовані на дослідження особливостей гендерних уявлень дітей дошкільного віку.

З'ясовано, що у батьків, які виховують хлопчиків дошкільного віку, переважаючим є високий (дезінтегрований) рівень рольової амбівалентності. На другій ранговій позиції знаходиться середній (незбалансований) рівень рольової амбівалентності. Низький (збалансований) рівень притаманний лише 8% – матерів та 11% батьків, які виховують хлопчиків дошкільного віку. Виявлено, що незбалансований рівень рольової амбівалентності батьків зумовлює формування дифузних гендерних уявлень та агресивності у хлопчиків дошкільного віку.

На основі одержаних емпіричних даних розроблено моделі материнської та батьківської амбівалентності з високим (дезінтегрованим) рівнем. Модель батьківської амбівалентності поєднує такі особливості, як: залежність –

автономність, опіка – контроль, емоційна підтримка – відстороненість, уникнення – конфліктність, домінування – пристосування, уникнення – контроль, надмірна суворість – поблажливість. Модель материнської амбівалентності з дезінтегрованим рівнем охоплює: внутрішній спокій – дратівливість, ніжність – брутальність, владність – опіка, нерішучість – агресивність, надмірна турбота – надмірна суворість.

Виокремлено значущі кореляційні зв'язки між такими особливостями рольової амбівалентності батьків: опіка – контроль ($r=0,284$, за $p=0,01$), індиферентність – конфліктність ($r=0,388$, за $p=0,01$), індиферентність – уникнення ($r=0,349$, за $p=0,01$), індиферентність – агресія ($r=0,493$, за $p=0,01$), індиферентність – внутрішня напруга ($r=0,349$, за $p=0,01$). Виділено істотні кореляційні зв'язки між такими особливостями рольової амбівалентності у матерів: опіка – контроль ($r=0,427$, за $p=0,01$), домінування – залежність ($r=0,354$, за $p=0,01$), дратівливість – опіка ($r=0,367$, за $p=0,01$), несамотійність – конфліктність ($r=0,302$, за $p=0,02$), домінування – дратівливість ($r=0,357$, за $p=0,01$), індиферентність – агресія ($r=0,392$, за $p=0,01$), несамотійність – контроль ($r=0,283$, за $p=0,04$). Це свідчить про відповідну гендерну специфіку властивостей, які є основою моделі дезінтегрованого рівня рольової амбівалентності батьків (родителів). У батьків це – індиферентність, невключеність у сімейне виховання; у матерів – залежність у стосунках у сім'ї, гіперопіка, дратівливість, несамотійність та домінування.

Доведено, що провідними чинниками формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку є тип материнської та батьківської ідентичності, стиль батьківського (родительського) виховання. Виявлено, що батькам, які виховують хлопчиків дошкільного віку, притаманні статевонедиференційований тип гендерної ідентичності (25%); андрогінний тип (12%); маскулінний (10%); фемінінний (8%). З'ясовано, що для матерів характерними є маскулінний (14%); андрогінний (13%); фемінінний (6%); статевонедиференційований (6%). Незалежно від типу ідентичності у них виявлено типові характеристики материнської ідентичності, а саме: піклування, опіка, захист, любов, добро, виховання, ніжність, лагідність, співчуття, співпереживання, які визначають її експресивну роль у родині. Всім типам батьківської ідентичності притаманні такі змістові характеристики батьківської ідентичності, як: любов, опіка, захист, надійність, опора – визначають інструментальну роль батька у сім'ї.

Переважаючим стилем сімейного виховання в опитаних батьків, які виховують хлопчиків дошкільного віку, є жорсткий стиль, основною диференційною характеристикою якого є ригідні, застигли, авторитарні комунікативні та виховні тенденції чоловіка. У матерів найбільш поширеним є залежний (дитиноцентрований) стиль, якому притаманні пасивна, залежна, адаптивна позиція. Припускаємо, що цей стиль гальмує формування адекватних гендерних уявлень у хлопчиків дошкільного віку.

Переважальним стилем у матерів, які виховують хлопчиків дошкільного віку, виокремлено залежний (дитиноцентрований) стиль сімейного виховання, який охоплює такі шкали, як: гіперопіка, залежність від сім'ї, почуття самопожертви матері, сімейні конфлікти, дратівливість, надмірна суворість, незадоволеність роллю домогосподарки, байдужість чоловіка, надмірне втручання в світ дитини, недиференційованість стосунків, несамотійність матері. Виявлено негативний

вплив залежного стилю виховання на становлення гендерної ідентифікації дошкільника. Так, у 67% хлопчиків дошкільного віку, що відкидають свою статеву належність, залежна мати. У 74%, дівчаток, які мали високі показники за шкалою тривожності, мати використовує залежний (дитиноцентричний) стиль виховання. У процесі ідентифікації дитина засвоює цей тип поведінки, і як наслідок, стає тривожною, нерішучою та безпомічною.

За допомогою факторного аналізу виділено такі змістові характеристики стилю сімейної взаємодії матерів, як: перший фактор «емоційна напруга», за якого найбільше навантаження має шкала «згуртованість сім'ї» (понад – 0,9). Другим фактором визначено «амбівалентну агресію», основою якого є «пригнічення волі» та «надмірна турбота» (факторне навантаження понад 0,6). Третім фактором виокремлено «конфліктні стосунки» (факторне навантаження 0,6). Уточнено змістові характеристики стилю сімейної взаємодії батьків: перший фактор – «емоційна напруга», основу якого становить «емоційне благополуччя» (факторне навантаження понад – 0,9); другий – «контроль над поведінкою дитини» (факторне навантаження понад 0,6); третій фактор – «амбівалентна агресія», що утворює шкали «надмірна суворість» та «індиферентність» (факторне навантаження понад 0,9). Це свідчить про гендерну специфіку змістових характеристик, які визначають стиль сімейної взаємодії. У матерів – емоційна напруга, опіка, конфліктність; у батьків – надмірна суворість та індиферентність.

Наведені показники, одержані на емпірично-діагностичному етапі дисертаційного дослідження, дозволяють зробити висновок, що стиль сімейної взаємодії, тип гендерної ідентичності та рольова амбівалентність батьків (родителів) впливають на формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку. Зокрема, у батьків переважальним є жорсткий стиль сімейного виховання, який детермінує розвиток агресивності та емоційної невірноваженості, що є перешкодою для досягнення паритетних стосунків із дитиною, а також сприяє формуванню гіпермаскулінності у хлопчиків дошкільного віку.

Виявлено, що застосування авторитаризму батьків (родителів) впливає на формування емоційної відчуженості в сім'ї, а також зниження її емоційного благополуччя. Такі тенденції можна спостерігати у сім'ях з авторитарним типом виховання. Гіперкомпетентність батька, існування ригідних стереотипів сімейної взаємодії негативно впливають на психологічну гармонію сім'ї, оскільки перешкоджають вільному вияву власної позиції.

Суттєву різницю визначено у показниках «емоційного зв'язку з батьком» та «емоційного зв'язку з матір'ю». Зв'язок з матір'ю є значно вагомішим, ніж зв'язок з батьком, що свідчить про значно менший вплив батька на виховання дітей, порівняно з матір'ю. Отже, ідентифікація хлопчика з батьком відбувається складніше, ніж дівчинки з матір'ю, оскільки емоційний зв'язок є важливим для становлення гендерної ідентичності.

Переважаючим типом гендерної ідентичності батьків є статевонедиференційований, що сприяє формуванню дифузних та фрагментарних гендерних уявлень у хлопчиків-дошкільнят.

Одержані емпіричні дані дозволяють констатувати, що у хлопчиків старшого дошкільного віку (5-6 років) рівень сформованості гендерних уявлень є нижчим, ніж

у дівчаток. Фрагментарний рівень сформованості притаманний 11% дівчаткам, тоді як хлопчикам – 21%; дифузний рівень у дівчаток-дошкільнят не виокремлено взагалі, а у 6% хлопчиків виявлено цей рівень. Відтак, хлопчикам дошкільного віку притаманний сформований, дифузний, фрагментарний рівні гендерних уявлень, тоді як у дівчаток дошкільного віку переважальним є сформований рівень гендерних уявлень. Це пояснюється первинною фемінінною ідентифікацією хлопчика з матір'ю; переважанням фемінінного оточення у виховному процесі; невключенням батька у виховний процес.

Визначено, що гендерні уявлення у хлопчиків і дівчаток є статево відповідними, у дівчаток-фемінінні, хлопчиків – маскулінні, що є позитивним на цьому етапі розвитку гендерних уявлень. Емпірично встановлено, що гендерні уявлення у дітей дошкільного віку є стереотипними, оскільки хлопчикам належить інструментальна, а дівчатам – експресивна роль. Аналіз результатів дослідження, довів, що незадоволеність у хлопчиків власною статевою належністю є значно вищою, ніж у дівчаток, що є свідченням труднощів у формуванні гендерної моделі хлопчиків дошкільного віку. Простежено деструктивні аспекти маскулінної поведінки хлопчиків, яка проявляється в їх агресивності та може бути зумовлена ідентифікацією з авторитарним батьком. Виявлено, що для хлопчиків дошкільного віку 5-6 років іграшки та улюблені казкові герої є стевотиповими. Характеристики, якими їх наділяють дошкільники, є співзвучними з цінностями, що притаманні для їхніх батьків та матерів (любов, турбота, краса тощо).

Емпірично доведено, що у батьків, які характеризуються високим рівнем рольової амбівалентності та яким притаманна стевово-недиференційована гендерна ідентичність, 78% синів мають дифузний рівень сформованості гендерних уявлень (відкидають власну стевову належність). Такі результати є показником відсутності позитивної стевотипової моделі для наслідування та ідентифікації, що приводить до неприйняття у хлопчиків дошкільного віку власної стевової приналежності. Відтак, особливості рольової амбівалентності батьків є одним із чинників формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку.

У третьому розділі **«Програма оптимізації рольової амбівалентності батьків (родителів) як чинника формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку»** подано авторську програму і процедуру її реалізації; наведено узагальнення основних результатів формувального етапу експериментального дослідження для виявлення ефективності застосування цієї програми.

З'ясовано, що незбалансований рівень рольової амбівалентності батьків (родителів) має негативний вплив на розвиток дитини дошкільного віку, зокрема зумовлює такі деструкції у хлопчиків дошкільного віку, як: дифузність, фрагментарність гендерних уявлень, відсутність гендерної компетентності, агресивність, тривожність, емоційну нестійкість, емоційне неблагополуччя, неприйняття власної статі. Узгодження рольових суперечностей батьків (родителів) позитивно впливає на гармонійний розвиток хлопчиків дошкільного віку загалом і гендерний зокрема. Це пов'язано з тим, що гармонійний розвиток дошкільника характеризується емоційною стабільністю, активністю, впевненістю та ефективними міжособистісними взаєминами. Від рівня сформованості гендерної компетентності в хлопчиків дошкільного віку залежить прийняття власної статі, ставлення до себе як

до представника певної статі, здатність до рефлексії, враховуючи власну стать, ефективність спілкування з особами своєї та протилежної статі.

Гендерну компетентність визначено як характеристику особистості, що є ефективною для взаємодії у гендерній сфері (І. Кльоцина, І. Мунтян, О. Прохорова, С. Рожкова). Доведено, що сформованість конативного, емотивного, когнітивного компоненту гендерних уявлень визначає гендерну компетентність дітей дошкільного віку, що такими критеріями, як: наявність гендерних уявлень, відповідність гендерних уявлень статі, прийняття власної статі, емоційне благополуччя дитини.

Для корекції деструктивних чинників рольової амбівалентності батьків (родителів) та формування гармонійної особистості хлопчиків дошкільного віку було використано комплекс психотехнік, які складають два блоки: «Збалансування рольової амбівалентності батьків» і «Формування гендерної компетентності у хлопчиків дошкільного віку». Пріоритетними завданнями першого блоку є: узгодження рольових суперечностей батьків (родителів); здійснення гендерної освіти для батьків (родителів), гармонізацію дитячо-батьківських взаємин. Визначальними завданнями другого блоку окреслено гармонійний розвиток хлопчиків дошкільного віку; формування їх гендерної компетентності; зниження рівня агресивності хлопчиків-дошкільнят.

У формувальному етапі експерименту брали участь 25 сімей (25 матерів, 25 батьків), які виховують хлопчиків старшого дошкільного віку (25 осіб). Контрольну групу склали 25 сімей (25 матерів, 25 батьків, 25 хлопчиків дошкільного віку).

Реалізація першого блоку програми у дошкільних навчальних закладах здійснювалася за допомогою системної роботи з батьками (родителями), зокрема, використовувалися групові (лекції, бесіди, міні-лекції, тренінги), індивідуальні (консультації, інтерв'ю), інтерактивні (круглі столи, мозкові штурми, рольові ігри) методи. Розроблена програма була спрямована на зниження рівня рольової амбівалентності батьків (родителів) і охоплювала: інформаційний, практичний, діагностичний етапи і впроваджувалася за допомогою інтерактивних засобів навчання, тренінгових занять і консультацій з батьками (родителями) й вихователями. Зміст програми оптимізації рольової амбівалентності батьків розрахований на 40 годин групових, інтерактивних та індивідуальних занять, об'єднаних відповідною тематикою.

Практична складова програми оптимізації рольової амбівалентності батьків спрямована на формування гендерної компетентності, зниження імпульсивності, агресивності у хлопчиків дошкільного віку, що була зреалізована за допомогою тренінгових занять, рольових ігор, релаксаційних і арттерапевтичних (піскотерапія, арттерапія, казкотерапія) занять. Програма розроблена з урахуванням завдань розвитку гендерної компетентності у хлопчиків дошкільного віку. Заняття проводилися два рази на тиждень тривалістю 30 хв. У процесі занять використовувалися інтерактивні, арттерапевтичні та релаксаційні вправи гендерної тематики.

Діагностичний етап першого блоку програми спрямовано на з'ясування ефективності формувального експерименту з батьками (родителями). Для

виконання цього завдання застосовано опитувальник Т. Зелінської «Материнська амбівалентність», методика PARI.

Другий блок програми «Формування гендерної компетентності» охоплював інформаційний, практичний, діагностичний етапи. Інформаційну роботу було спрямовано на розширення уявлень хлопчиків дошкільного віку про психологічні особливості їхнього гендеру і здійснювалася за допомогою проведення лекцій, бесід, дискусій. Практична складова програми спрямовувалася на формування гендерної компетентності, зниження імпульсивності, агресивності у хлопчиків дошкільного віку і була зреалізована за допомогою тренінгових занять, рольових ігор, релаксаційних і арттерапевтичних (піскотерапія, арттерапія, казкотерапія) занять.

Діагностичний етап другого блоку програми передбачав перевірку ефективності формувального експерименту із хлопчиками дошкільного віку, для якої застосовано методику В. Кагана, проєктивну методику «Малюнок сім'ї», авторську наративно-ігрову методику «Сімейне дозвілля».

З'ясовано, що після проведення психокорекційної роботи з батьками (родителями), які виховують хлопчиків дошкільного віку, в матерів простежується чітка тенденція до збалансування внутрішніх рольових неузгодженостей. Істотно знизився відсоток з 44 % до 28 % матерів із високим (незбалансованим) рівнем рольової амбівалентності; на 12 % збільшився показник середнього (частково збалансованого) рівня рольової амбівалентності. Зазначено, що така трансформація відбувалася тому, що неможливо було відразу перейти від високого (незбалансованого) до низького (збалансованого), уникаючи середній рівень рольової амбівалентності. На 4% зріс показник низького (збалансованого) рівня рольової амбівалентності у матерів (табл. 1).

Таблиця 1

**Порівняльна характеристика особливостей прояву рольової амбівалентності у батьків (родителів)
(експериментальна та контрольна групи, у %)**

Рівні рольової амбівалентності у батьків (родителів)	Перший зріз				Другий зріз			
	Контрольна група (n=25) матері/батьки		Експериментальна група (n=25) матері/батьки		Контрольна група (n=25) матері/батьки		Експериментальна група (n=25) матері/батьки	
Високий	46	48	44	49	47	48	28	24
Середній	32	37	36	33	33	36	48	44
Низький	22	15	20	18	20	16	24	32

За результатами обрахунків, здійснених за допомогою u-критерію Манна-Уїтні, дещо зменшилась інтенсивність прояву психологічних особливостей, які її визначають, – дратівливість ($u=642,5$, за $p=0,003$), домінування ($u=756$, за $p=0,04$), надмірна суворість ($u=740$, за $p=0,04$).

Емпірично доведено ефективність психокорекційної роботи, спрямованої на збалансування рольової амбівалентності батьків, які виховують хлопчиків дошкільного віку. Здійснивши порівняльний аналіз результатів експериментальної вибірки до проведення формувального експерименту та після його здійснення,

можна стверджувати, що відбулося збалансування високого рівня рольової амбівалентності у цих батьків ($u=929$, за $p=0,6$). Знизилась інтенсивність прояву особливостей високого рівня рольової амбівалентності: байдужості ($u=739,5$, за $p=0,03$); надмірної суворості ($u=159$, за $p=0,03$); безцеремонного втручання в світ дитини ($u=143,5$, за $p=0,01$).

Простежено вплив програми на збалансування рольової амбівалентності у батьків: знизився рівень прояву негативних особливостей – байдужість батька, надмірна суворість, які негативно впливають на формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку. Відзначено ефективний вплив казкотерапії на включення батька у сімейну систему, що опосередковано сприяє формуванню гендерної компетентності хлопчиків дошкільного віку.

У табл. 2 подано динаміку сформованості гендерної компетентності хлопчиків дошкільного віку.

Таблиця 2

**Динаміка сформованості гендерної компетентності
хлопчиків дошкільного віку (у %)**

Гендерні характеристики	Перший зріз		Другий зріз	
	Контрольна група (n=25)	Експериментальна група (n=25)	Контрольна група (n=25)	Експериментальна група (n=25)
ВГУ	98	97	98	100
ПВС	66	68	67	76
ВВС	34	32	35	24

Примітка: ВГУ – відповідність гендерних уявлень; ПВС – прийняття власної статі; ВВС – відкидання власної статі.

В дітей дошкільного віку експериментальних груп зазначено позитивну динаміку розширення гендерної компетентності хлопчиків дошкільного віку, зменшився відсоток хлопчиків дошкільного віку, які не приймають власну гендерну належність, що перешкоджає оптимальній взаємодії з ровесниками. Встановлено зниження показників «агресивність» та «емоційна покинутість», що перешкоджає гармонійному розвитку хлопчиків дошкільного віку, оптимальній взаємодії з ровесниками та батьками. Виявлено позитивний вплив арттерапії (казкотерапії, ігротерапії) на формування гендерної компетентності у хлопчиків дошкільного віку. Відбулись конструктивні зміни за показниками «прийняття – відкидання власної статі». Дещо зріс рівень прийняття власної статі на 8%, що позитивно впливає на міжособистісні стосунки з ровесниками, становлення реальної самооцінки, а також забезпечує становлення гендерної компетентності хлопчиків дошкільного віку.

Отже, опрацювання результатів формувального етапу експерименту дало підстави констатувати, що впроваджені психокорекційні засоби є ефективні, що сприяє зниженню високого рівня рольової амбівалентності батьків (родителів), який є деструктивним у формуванні гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичний аналіз формування гендерних уявлень дітей дошкільного віку в умовах рольової амбівалентності батьків (родителів).

1. Встановлено, що гендерні уявлення є первинними знаннями, що складають основу гендерної ідентичності та подають узагальнено-схематизований образ маскулінності, фемінінності, андрогінності, статевої недиференційованості. Вони засвоюються на когнітивному рівні у вигляді схем, латентних утворень, які є орієнтирами у двоїстому світі чоловічих і жіночих ролей. Формування гендерних уявлень відбувається у процесі гендерної соціалізації, що здійснюється під впливом гендерних знань, цінностей, ставлень, суджень і гендерних стереотипів. Сенситивним періодом становлення гендерних уявлень є дошкільний вік, а головним агентом гендерної соціалізації є сім'я. Рольова амбівалентність батьків (родителів) є одним із визначальних чинників, що впливає на формування гендерної ідентичності дошкільника, оскільки особливості, які є основою моделі материнської чи батьківської амбівалентності, визначають характеристики гендерних уявлень дітей дошкільного віку. Під рольовою амбівалентністю батьків розуміємо материнську та батьківську, що має як деструктивний (різні виховні деформації), так і конструктивний (рух до гармонії, досконалості) вплив на особистість дошкільника.

2. Визначено, що рольова амбівалентність батьків (родителів) як чинника формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку має такі психологічні особливості: у матерів – це залежність – автономність, дратівливість – внутрішній спокій, надмірна турбота – байдужість, побоювання образити – надмірна суворість, домінування матері – несамотійність матері, конфліктність – ухиляння від конфліктів, тривожність – емоційна стабільність; специфіка батьківської амбівалентності: доброзичливість – агресивність, ніжність – брутальність, любов – ненависть, турбота, емоційна підтримка – відстороненість, внутрішній спокій – дратівливість, побоювання образити – надмірна суворість, ухиляння від конфлікту – конфліктність, активна позиція у вихованні – байдужість, автономність – залежність від сім'ї.

3. Емпірично доведено деструктивний вплив незбалансованої рольової амбівалентності батьків (родителів) на формування гендерних уявлень дітей дошкільного віку. У батьків із високим рівнем рольової амбівалентності виявлено такі гендерні особливості, як: індиферентність, надмірна суворість, невключеність у сімейне виховання. У матерів – залежні стосунки, гіперопіка, дратівливість, несамотійність, домінування. Дезінтегрований рівень рольової амбівалентності батьків (родителів) сприяє формуванню дифузних гендерних уявлень у хлопчиків дошкільного віку, а також неприйняття власної статевої належності, агресивності.

Визначено вплив особливостей сімейної взаємодії та гендерної ідентичності батьків на становлення гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку. Емпірично доведено, що жорсткий стиль сімейного виховання сприяє формуванню зокрема, агресивності, емоційної невраїноваженості у хлопчиків дошкільного віку; статево-недиференційований тип гендерної ідентичності батька зумовлює дифузний, фрагментарний рівень сформованості гендерних уявлень хлопчиків цього віку. Пріоритетним чинником формування гендерних уявлень є особливості рольової

амбівалентності батьків (родителів). До чинників, які впливають також на формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку визначено: конфліктні стосунки у сім'ї, невключення батька у сімейну систему, низький рівень емоційної прив'язаності, авторитарні та домінуючі тенденції батьків (родителів), гіперавторитет батьків, залежна позиція матері.

4. Доведено ефективність упровадження програми оптимізації рольової амбівалентності батьків (родителів), яка сприяє зниженню високого рівня рольової амбівалентності батьків (родителів), що є деструктивним щодо особливостей рольової амбівалентності батьків як чинника формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку. Знизився рівень прояву психологічних особливостей батьківської амбівалентності: «байдужість батька», «надмірна суворість», «прагнення прискорити розвиток дитини», які негативно впливають на формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку. У процесі формувального етапу експерименту простежувалася позитивна динаміка розширення гендерної компетентності у хлопчиків дошкільного віку. Визначено чітку тенденцію до зниження фрагментарного й дифузного та підвищення сформованого рівня гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку, що позитивно впливає на адаптацію дошкільника у соціальному середовищі.

Проведене дисертаційне дослідження не претендує на остаточне вирішення проблеми особливостей рольової амбівалентності батьків як чинника формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку. Виконана дисертаційна робота дозволила визначити низку завдань для подальшого вивчення, а саме: особливості рольової амбівалентності батьків як чинника формування гендерних уявлень дітей дошкільного віку; дівчаток дошкільного віку; виявлення чинників, які зумовлюють формування рольової амбівалентності у батьків; умови і засоби подолання деструктивних проявів рольової амбівалентності особистості тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Малкович М. М. Змістові характеристики материнської та батьківської ідентичності / М.М. Малкович // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К.: Вид-во «Гнозис», 2010.– Том XII, частина 1.– С.350–360.
2. Малкович М. М. Стилі сімейного виховання та їх роль у формуванні дітей дошкільного віку / М.М. Малкович // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К.: Вид-во «Гнозис», 2010.– Том XII, частина 4.– С.272–280.
3. Малкович М. М. Психологічні особливості батьківської та материнської ідентичності / М.М. Малкович // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К.: Вид-во «Гнозис», 2010.– Том XII, частина 7.– С.290–301.
4. Малкович М. М. Динаміка переживання рольової амбівалентності у батьків, що виховують хлопчиків дошкільного віку, засобами психокорекційної програми / М.М. Малкович // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка. – К.: Вид-во

«Фенікс», 2013.– Том XII. Психологія творчості. – Вип. 16.– С.240–247.

5. Малкович М. М. Психологічні аспекти дослідження гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку [Електронний ресурс] / М.М. Малкович // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – Хмельницький. 2013.– Вип. 1.1. – Режим доступу: archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Vnadsps/. 4. – С.272–280.

6. Малкович М. М. Гендерна ідентифікація як механізм формування гендерних уявлень у дошкільному віці / М.М. Малкович // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013.– Вип. 25.– С.92–96.

7. Малкович М. М. Змістові характеристики рольової амбівалентності батьків / І.М. Гоян, М.М. Малкович // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ: Вид-во «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2014. – Вип. 19. – Ч.1.– С.205–213.

8. Малкович М. М. Особенности семейного взаимодействия и его роль в становлении гендерных представлений детей дошкольного возраста / И.Н. Гоян, М.М. Малкович // Проблемы современного педагогического образования. Сер.: Педагогика и психология. – Сб. статей: Ялта: РИО ГПА, 2015.– Вып. 47.– Ч.4. – С.168–177.

9. Малкович М. Програма розвитку гендерних уявлень у хлопчиків дошкільного віку / М.М. Малкович // Актуальні проблеми психології : збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Т. VI. Психологія обдарованості. – Випуск 10. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 236 с. – С.166–176.

10. Малкович М.М. Психологічні механізми формування гендерної ідентичності у дітей дошкільного віку в умовах неповної сім'ї / М.М. Малкович. // Актуальні проблеми практичної психології: зб. наук. праць. – Херсон: П.П. Вишемирський В.С., 2008. Ч. I. – С.278–287.

11. Малкович М.М. Психологические аспекты исследования гендерных представлений мальчиков дошкольного возраста / М.М. Малкович // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Сер.: Педагогика и психология. – Сб. статей: Тольятти: Издательство «Тольяттинский государственный университет», 2013.– № 2 (13) – С.183–185.

12. Малкович М.М. Конфигурация гендерных представлений дошкольников в условиях семейного воспитания / И.Н. Гоян, М.М. Малкович // Научный журнал «Социальное воспитание» – Витебск: Изд-во «Принт-Экспресс», 2014.– №2.– С.9–18.

АНОТАЦІЇ

Малкович М.М. Особливості рольової амбівалентності батьків як чинник формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Київський університет імені Бориса Грінченка, Київ, 2015.

У дисертації за результатами теоретичного аналізу визначено особливості рольової амбівалентності батьків (родителів) як чинника формування гендерних

уявлень хлопчиків дошкільного віку, виокремлено особливості рольової амбівалентності матерів і батьків. Обґрунтовано критерії рольової амбівалентності (відсутність – наявність гендерних уявлень у дошкільників, відповідність – невідповідність гендерних уявлень дитини щодо її статі, прийняття – неприйняття власної статі), які визначають рівень сформованості гендерних уявлень дітей дошкільного віку (дифузний, фрагментарний, сформований). Емпірично доведено негативний, деструктивний вплив незбалансованої рольової амбівалентності батьків на формування гендерних уявлень дітей дошкільного віку.

Подано програму оптимізації рольової амбівалентності батьків (родителів) та формування гендерної компетентності хлопчиків дошкільного віку. Ефективність розробленої психотехнології засвідчено зниженням рольової амбівалентності батьків (родителів), поглибленням гендерної компетентності у дошкільнят, що створює широкі можливості її використання у психокорекційній практиці.

Ключові слова: рольова амбівалентність батьків, гендерні уявлення, чинник формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку, формування гендерних уявлень дітей дошкільного віку, гендерна ідентифікація дітей дошкільного віку.

Малкович М.М. Особенности ролевой амбивалентности родителей как фактор формирования гендерных представлений мальчиков дошкольного возраста. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Киевский университет имени Бориса Гринченко, Киев, 2015.

В диссертации по результатам теоретического анализа определены особенности ролевой амбивалентности родителей как фактора формирования гендерных представлений мальчиков дошкольного возраста. Обоснованы критерии ролевой амбивалентности (отсутствие – наличие гендерных представлений у дошкольников, соответствие – несоответствие гендерных представлений ребенка относительно собственного пола, принятие – непринятие собственного пола), которые определяют уровень гендерных представлений детей дошкольного возраста (диффузный, фрагментарный, сформированный). Эмпирически доказано негативное, деструктивное влияние несбалансированной ролевой амбивалентности родителей на формирование гендерных представлений детей дошкольного возраста.

Разработана программа оптимизации ролевой амбивалентности родителей и формирования гендерной компетентности мальчиков дошкольного возраста. Эффективность разработанной психотехнологии подтверждена снижением ролевой амбивалентности родителей, расширением гендерной компетентности у дошкольников, что создает возможности использования этой программы в психокоррекционной практике.

Ключевые слова: ролевая амбивалентность родителей, гендерные представления, фактор формирования гендерных представлений мальчиков дошкольного возраста, формирование гендерных представлений детей дошкольного возраста, гендерная идентификация детей дошкольного возраста.

Malkovich M. Features ambivalent role of parents as the factor of formation of gender representations boys of preschool age. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in psychological sciences, specialty 19.00.07 – Pedagogical and Developmental Psychology. – Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, 2015.

The thesis is done the theoretical analysis of the formation of gender representations of preschool children in the conditions of the role of ambivalence parents. Identified the features of the role of ambivalence parent (parents), as a factor in the formation of gender representations boys of preschool age. The features of the role of ambivalence: maternal: dependency - autonomy, irritability - inner peace, excessive concern - indifference, fear of offending - excessive strictness, the dominance of the mother - lacking independency mother, conflicts - avoiding conflict, anxiety - emotional stability; parent: kindness - aggression, tenderness - rude, love - hate, care, emotional support - detachment, inner peace - irritability, fear of offending - excessive strictness, avoiding conflict - the conflict, the active position in education - the indifference, the autonomy - dependence on the family . The criteria (lack of - the presence of gender representations in preschoolers, compliance - a discrepancy of gender representations with respect to the child's sex, acceptance - rejection of their own sex), which determine the level of formation of gender representations of preschool children (diffuse, fragmented, formed).

Summary of results of the theoretical study of the scientific literature related to the topic of our thesis research allows us to conclude that the separation of the concepts of sex and gender identity is rather arbitrary, since the social stereotypes associated with gender, are acquired on the basis of their understanding of the subject of sex and acceptance - rejection. Despite the diversity in the definition of these concepts, the main thing is that sex and gender identity is the basis of self-consciousness, reflecting the establishment of it as male or female, and is formed in the process of socialization. An important period in the formation of gender identity is a preschool age, when the process of identifying preschooler with parent (s) are forming a gender representation.

Gender representation is a primary knowledge, which are basis of gender identity. They reflect a generalized image of masculinity, femininity, androgyny, sex undifferentiated. Gender representation at the cognitive level absorbed in the form of diagrams, latent structures, which are reference points in the dual world of male and female roles. Formation of gender representations occurs in the process of gender socialization under the influence, settings, knowledge of gender values, attitudes, opinions, gender stereotypes society reference entity. Sensitive period of formation of gender representations is preschool age.

Stating the stage of empirical research carried out in three parts: 1. «Substantial characteristics of ambivalence role of parents», 2. «Peculiarities of family interactions and their role in the development of a harmonious personality preschooler» 3. «Gender representation of children of preschool age».

Empirically proved negative, destructive influence of unbalanced parental ambivalence role on the formation of gender representations of preschool children. Revealed gender-sensitive parent (parents) with ambivalence disintegrated level. The parents of these features are: indifference, excessive strictness, not engaged in family education. In mother; dependent relationship, overprotection, irritability, lack of

independence of dominance. Disintegrated level role ambivalence contributes to the formation of diffuse gender representations, their own rejection of sex, aggression in boys of preschool age.

Created in the mold experiment the program of correction destructive factors ambivalence role of parents and the formation of a harmonious gender identity boys of preschool age. The effectiveness of the developed technic, witnessed a decrease in the role of ambivalence parent (s), the trend towards the harmonization of internal contradictions role, deepening gender competence in preschool children, which creates opportunities to use it in correction practice.

The practical significance of scientific research consists in the selection and modification of psychological tools for studying the peculiarities of formation of gender representations boys of school age in the conditions of the role of ambivalence parent (s), the development of correction-program of its reduction and the possibility of using the empirical data consulting and correctional work of social and psychological services, practical psychologists of preschool education. Materials research can be used to improve the content of courses of academic disciplines «and pedagogical psychology», «Psychology of Personality», «child psychology» in the professional training of future psychologists and teachers in higher education, psychological education of parents and caregivers.

Keywords: ambivalent role of parents, gender representation, gender factor in the formation of representations boys of preschool age, gender formation representations of preschool age, gender identification preschool age.